
BART LANDER

FAKTOR »KULTURA« U GLOBALNOM DRUŠTVENOM SISTEMU

Među mnogim obrascima svesti koji igraju određenu ulogu u čovekovoj egzistenciji, onaj koji nazivamo *kulturom* složen je i teško se može odrediti.

Kada bismo društvene obrasce podelili na one čiji je izvor u nekom veoma značajnom društvenom događaju i na one koji se postepeno razvijaju, *kulturu* bismo ubrojali u ovu drugu kategoriju. To je reagovanje određene društvene grupe na društvenu i prirodnu sredinu, ali reagovanje koje postepeno izrasta i koje se sastoji od složenog obrasca u kome su verovanja, običaji, umetnost, simbolika i norme ponašanja međusobno tako isprepleteni da taj obrazac možemo razlikovati od drugih društvenih grupa.

Ako, na primer, govorimo o francuskoj kulturi, pod tim izrazom podrazumevamo visoko složen francuski obrazac svesti koji se razvijao tokom mnogih vekova i koji ima veoma izrazit lingvistički identitet, kao i specifični mentalni obrazac koji se primenjuje na pojedine iskrsele situacije.

Sam naslov knjige *U Francuskoj časovnici drukčije otkucavaju* ilustruje ovu misao. U stvari, časovnici drukčije otkucavaju zbog toga što francuski duh drukčije oblikuje život nego što to čine nemački ili kineski duh.

Kada tako tumačimo *kulturu*, onda takođe podrazumevamo da kulturni obrazac može da sadrži i primarne strukture moći i vlasti, koje su takođe ukorenjene u načinu života, gde kontinuitetu i identitetu pripada značajna uloga. Drugim rečima, voljno stvoren obrazac koji stre-

---

mi političkoj ili ekonomskoj moći nije i obrazac kulture, mada bi se moglo tvrditi da stvarno ne postoje primarni obrasci moći već da im se neki od naših društvenih obrazaca povremeno znatno približava.

S tim u vezi važno je naglasiti ulogu identiteta u kulturnom obrascu.

Ako za nekog pojedinca kažemo da je *kulturan*, onda podrazumevamo da je uložio veliki napor kako bi razvio identitet, težeći ka što je moguće potpunijoj svesnosti. Za kulturnog čoveka se pretpostavlja da je prihvatio određenu filosofiju, da je izbirljiv u čitanju, da je poznavalac umećnosti i da živi sadržajnim životom, kao što su sadržajni i njegovi odnosi sa drugim ljudima.

Ako, na primer, kažemo za amsterdamske trgovce iz XVII veka da su bili kulturni ljudi, našli smo adekvatan primer za ovaj termin. Reklo bi se da je kulturi potrebna prilično široka materijalna baza, ali mada takva osnova u mnogim slučajevima igra važnu ulogu, poznajemo i *proletersku kulturu*, koja pokazuje da je težnja za identitetom mnogo bitnija od materijalne baze.

Važno je istaći da ovaj identitet, ova svest čoveka o njegovom mestu u životu, pretpostavlja njegovu mogućnost da rasuđuje, razmišlja i meditira. Uvek zauzet čovek, čovek koji juri sa jednog sastanka na drugi, teško može da bude kulturna ličnost, pošto nema mogućnosti da u dovoljnom stepenu stekne ovu svest.

Onaj, pak, koji ima jednu jedinu, dominantnu motivaciju, pa bilo da je to novac, vlast, slava ili nešto drugo, takođe ne može da se podvede pod definiciju *kulturne ličnosti*, pošto ova ima strukturiranu i složenu motivaciju. *Kulturna ličnost* odmerava dejstvo svoje akcije na druge u okvirima opštih društvenih vrednosti, a ne samo merilima sopstvene koristi ili štete.

Kad govorimo o nekom društvenom sistemu, mogli bismo reći da jednosmeran sistem, koji ima jednu jedinu, glavnu motivaciju nije sistem sa kulturnom osnovom; naime, sistem sa kulturnom osnovom je višesmeran: on ima svoju filosofiju, svoj stil života, svoj identitet kome želi da ostane dosledan čak i pod nepovoljnim uslovima, možda čak i kad je u pitanju život ili smrt.

Kultura ne znači samo identitet: ona znači i svest o identitetu. To nije identitet koji nam drugi pripisuju, nego identitet sopstvenog Ja.

Nije namera ovoga eseja da se bavi pojedincem samim po sebi, nego društvenim sistemima koji sebi pridaju kulturni identitet, mada ova težnja nije uvek identična sa stvarnošću. Stoga je ne-

ophodno primeniti neka objektivna merila, koja će nam omogućiti da razlikujemo identitet od pseudoidentiteta.

Pseudoidentitet postoji onda ako se identitet upotrebi kao krajnja motivacija za sticanje moći ili društvenog statusa. Ako, na primer, neka nacija naziva sebe *demokratskom* samo zato da bi stekla prednosti u političkoj igri svetskih sila, a da pri tom mnogo ne vodi računa o realnosti svoje tvrdnje, onda to nazivamo pseudoidentitetom. Ponekad pseudoidentitet možemo pripisati i takvim opštim pojmovima kao što su *progresivan*, *civilizovan*, itd. Ovo su često samo atributi statusa koji nemaju pravu vrednost za identitet društvenog sistema koji je u pitanju.

Pseudoidentitet se nalazi u sličnom položaju u kome se nalazi reklama: ljudi nisu spremni da reklamirana svojstva nekog proizvoda prihvate kao tačna; naprotiv, skloni su pretpostavci da je ono što se reklamira dobrim delom fiktivno.

Ako definišemo *kulturu* kao svest o specifičnom identitetu nekog društvenog sistema — to će biti dobra polazna tačka. Ovde može da bude reči o identitetu neke nacionalne države, etničke grupe, verske ili ideološke grupe ili lingvističke grupe, itd., ali identitet ne može da bude atribut globalnog društvenog sistema.

Globalni sistem kao takav nije kulturni sistem, jer to nije društveni sistem koji je razvio svoj sopstveni identitet. To je pre projekcija nekog društvenog sistema, perspektiva čije se ostvarenje očekuje u budućnosti, a ne stvarnost sa gledišta sadašnje situacije.

U globalnom sistemu, međutim, od najveće je važnosti da li su nosioci tog sistema kulturni sistemi ili sistemi moći.

Postoji suštinski sukob između kulture i moći, mada je njihovo razlikovanje suptilno i složeno. U kulturnom sistemu, moć može da bude jedna od komponenata, ali u strukturi moći, u njenoj čistoj formi, nema kulturne komponente.

Engleska i Francuska, na primer, koje su nesumnjivo kulturni sistemi, odigrale su značajnu ulogu i u politici moći, iako bi to moglo izgledati kao istorijska kontradikcija. Međutim, državni sistemi ovih zemalja postepeno su se razvijali i vodili ka političkoj i ekonomskoj moći u celokupnom ustrojstvu njihovog kulturnog sistema. Moć može da bude prirodna komponenta nekog kulturnog sistema a da pri tom ne bude njena prevashodna ili jedina motivacija.

U svakom društvenom sistemu, pojedince ili grupe možemo da razlikujemo po tome kolika je njihova *težina* ili uticaj. Ne možemo da

razdvojimo ulogu nekog pojedinca ili grupe od »sposobnosti« koju taj pojedinac ili grupa može da pokazuje u ideološkim, verskim, kulturnim, političkim ili ekonomskim obrascima. Kojem od tih faktora pripada najvažnija uloga može se odrediti po tome kako dejstvuje sam sistem, a ne kako on sebe predstavlja, jer ta je predstava često puka projekcija želja, a ne realistička samoanaliza.

U stvari, to nikad nije samoanaliza, pošto mi stvaramo sliku o sebi uglavnom da bi nam ona poslužila kao mehanizam pomoću kojeg ćemo uzdići ili pak održati svoj društveni status.

Ta slika o sebi je uveličana projekcija stvarnog ili željenog statusa. Ovo je još očiglednije u složenim društvenim sistemima, u kojima rastojanje između predstave i stvarnosti postaje mnogo veće nego u prostijim društvenim situacijama. U nekom dinamičnom sistemu, dinamizam je faktor koji povećava jaz između predstave i stvarnosti, budući da društveni dinamizam mora da operiše sa projektovanim situacijama, umesto sa postojećim.

Ovo vodi zaključku da, što složeniji i dinamičniji postaje neki društveni sistem, to je veći jaz između predstave koju ima o sebi i stvarnosti. U okviru kulturnog sistema ovo znači da preterani dinamizam i velika složenost ne mogu da budu obeležja kulturnog sistema koji se odlikuje kontinuiranošću svog identiteta i filofske spoznaje vrednosti svoga sistema. Kulturni sistem može da se osloni na projektovane situacije, samo ako one mogu da budu tako zamišljene da se uklapaju u sistem vrednosti, a ne da ga remete ili unište.

Moderna se terminologija, poput izraza kao što su: »ubrzane društvene promene«, »šok budućnosti«, »razvijeni« i »nedovoljno razvijeni«, ne uklapa potpuno u kulturni sistem, čije su vrednosti više istančane i više strukturirane, tako da se ne mogu lako uobličiti u parolu.

Evropa 18-og i s početka 19-og veka nije stvarala parole od svojih obrazaca kulture, nego je ove držala na planu odgovornog dijaloga. Tek je pojava industrijske masovne civilizacije dovela do operisanja parolama i uopštenim predstavama.

Očigledno je da masovno društvo ne može da postane kulturni sistem. Njegove filofske pretpostavke su različite: kultura se zasniva na pretpostavci o individualnosti unutar granica neke date strukture; masovno društvo, pak, prenebregava strukturu pojedinca i društva i operiše mehničkom slikom jednakih entiteta koji međusobno deluju, mada je to samo po sebi kontradikcija, jer čim entiteti međusobno deluju oni

su deo sistema, a termin *sistem* podrazumeva strukturu.

Kulturni sistem je, dakle, zasnovan na pretpostavci o strukturalnom pluralizmu kao stanju koje je urođeno čovekovoj prirodi. Logično je onda da ovakvo tumačenje termina *kultura* zahteva svesnost učesnika u kulturnom sistemu kao celini, a takođe i svest o njegovoj individualnoj ulozi. Proces sticanja svesti u okviru kulturnog sistema nikada ne može da bude pravolinijski proces već samo strukturalni, budući da je i sam sistem strukturiran.

Tačno je da je racionalizam često jednostrano stavljao naglasak na intelekt kao na instrument razvoja društva, ali *ratio* u dubljem smislu pre je podrazumevao filozofsku spoznaju nego pokušaj da se stvore politički ili zakonski mehanizmi kontrole. Takvi pokušaji su zakasneli i jednosmerni izdanak racionalizma čiji je jedini cilj vlast nad prirodom i društvom bez spoznaje o ograničenosti te strukture.

Prihvatimo li da pojam *kulturni sistem* uključuje pluralizam unutar država kao i unutar međunarodnog sistema, tada postaje moguće preciznije obeležiti njegove implikacije.

Mnogima pluralizam izgleda kao neka vrsta raskrsnice na pola puta između haosa i reda, ali tako posmatran »poredak« pojavljuje se kao nešto nametnuto spolja, a ne kao faktor svojstven čovekovoj prirodi.

Međutim, bilo bi teško pretpostaviti da bi čovek mogao da postoji bez tog urođenog prirodnog poretka. U primitivnim uslovima kao i u vrlo složenim, svi sistemi kategorizacija društva ili znanja proizlaze iz čovekove svesti i odražavaju poredak unutar ove svesti, koji, na našu sreću, izgleda da postoji i u prirodi, iako u drukčijim strukturalnim oblicima.

Ako sve oblike društvenog poretka predstavimo kao emanacije poretka ljudske svesti, omda je baš u toj svesti sadržan presudni odgovor na pitanje do koje mere je kulturni pluralizam konstruktivan, odnosno nekonstruktivan.

U čovekovoj strukturi na prvom mestu nalazimo emocionalnu osnovu koja je obično u vezi sa malom grupom u kojoj čovek živi, sa njegovim svakodnevnim dužnostima, i njegovom neposrednom okolinom. I upravo ta osnova daje čoveku osnovne šeme svesti. Međutim, racionalno čovek mora da se prilagodi mnogo složenijim situacijama, koje iziskuju znanje, društvenu kontrolu, itd. One ga upućuju na složeniju i racionalniju spoznaju, ali ne toliko korenitu kao što je to slučaj kod emocionalnog obrasca, i konačno,

samo onoliko konstruktivnu koliko je to u skladu sa osnovnom motivacijom i identitetom pojedinca.

Društveni sistemi primoravaju pojedinca na podelu društvenog rada, koja može da funkcioniše sve dotle dok dejstvuje u skladu sa reagovanjem pojedinca. Društvena uloga koja pripada pojedincu može zahtevati i da on sebe žrtvuje grupi, ali takva žrtva mora da ima smisla za njega kao za deo poretka, i to smisla koji on prihvata, a ne da bude kategorija nametnuta silom koja dejstvuje spolja.

Najzad, postoje i opštiji obrasci svesti, u kojima čovek izražava svoja shvatanja ili osećanja urođenog poretka koji se različito ispoljava u različitim periodima i u mnogobrojnim oblicima i terminologijama. Čak i kad upotrebimo standardizovanu terminologiju, težina termina je određena njegovim mestom u strukturi naših misli ili reči i intenzitetom koji mu daju naša osećanja.

U tom smislu, svako naše izražavanje rečima, glasovima, tonovima, znači individualno izražavanje unutar određene strukture.

Međutim, što se tiče pluralizma i svega što iz njega sledi, očigledno je da pluralizam treba povezati sa vrednostima koje osećamo kao najsuštastvenije.

Pluralizam se povezuje sa grupom koja je »realna« na planu naših osećanja, misli, jezika, navika i običaja. Kulturna struktura je u izvesnom smislu egzistencijalni sistem, strukturiran onim faktorima koji se pojavljuju kao bitni u našoj svesti. Kulturna struktura nije planirani sistem već struktura u kojoj društveni rast i društvena svest imaju preimućstvo nad voljnim kontrolama, iako to očigledno zavisi od date situacije.

Pošto je kulturni sistem uvek usmeren ka onome što je »realno« u našoj svesti, on vodi društvenim sistemima koji su ograničeni u svojim razmerama pošto su zasnovani na sličnosti identiteta. Mala ili srednja zemlja čini bazu pluralističkog sistema, iako se izvesno razgraničenje može zamisliti i u većim nacijama, ali ovde postaje teže izvodljivo s obzirom na egzistencijalnu granicu čovekove svesti.

Naglašavanje identiteta kulture takođe podrazumeva održavanje veza sa čovekovom emocionalnom motivacijom. Što god je preterano, nalazi se izvan dometa kulturne strukture, koja podrazumeva smisao za meru, osećanje za odmerenost. Stari Grci su posedovali u visokom stepenu ovu svest o meri i o razornosti preteranosti i krajnosti.

Kulturni sistem ne može da teži za moći u apstraktnom smislu te reči, zbog toga što se njen svet sastoji od onih sa kojima je povezana razumevanjem i afinitetom. To znači da pluralistički strukturiran svet teži da bude više regionalan nego globalan, iako globalan u svojoj sveopštoj spoznaji.

Unutar geografskih regiona vidimo diferencijaciju nacija i subnacionalnih sistema, koji više streme ka funkcionalnim nego političkim vezama, a te veze vode ka bezličnosti ukoliko postaju suviše opšte i sveobuhvatne. Pa ipak, svaki je društveni sistem u stvari kompromis između centralističkih i decentralističkih tendencija.

Kulturni sistem svesno naglašava pluralizam i decentralizaciju, ali se očigledno uklapa i u situacije koje postavljaju sopstvene zahteve.

Društveni ciljevi i vrednosti proističu iz situacija na koje sa svoje strane i sami utiču. Kako se situacije menjaju i razvijaju u izvesnom sledu, u prirodi je ljudi da procenjuju promene i da pokazuju sklonost ka pravolinijskom mišljenju, ako izgleda da takav način mišljenja pruža »rešenja«. Tako se smenjuju pravolinijsko i strukturalno mišljenje, budući da označavaju mentalne stavove koji procenjuju, odnosno potcenjuju tok događaja koji sledi prirodan ritam.

Pošto smo tokom nekoliko stoleća bili poklonici dinamizma i pravolinijskog mišljenja, sada smo se okrenuli ka kolektivističkim društvenim sistemima i ka viziji stabilnijih društvenih sistema, koje sve više uslovljava ekološka kriza u individualističkim industrijskim zemljama.

Dok je kulturni sistem u izvesnom smislu kolektivistički sistem, vrednosti toga sistema podležu dijalogu koji ih usmerava u pravcu toka događaja. Ovo je bitan deo koncepta kulturnog sistema budući da se njegove vrednosti moraju neprekidno prilagođavati stvarnosti kroz konstruktivni dijalog.

Iz ovoga proističe da je problem centralizacije, odnosno decentralizacije, u kulturnom sistemu relativan. Ni jedan ni drugi nemaju direktno preimućstvo sami po sebi, zbog toga što vrednosti sistema određuju u kom će slučaju centralizacija a u kome decentralizacija predstavljati najprikladniju tehniku. »Centralizacija«, međutim, ne predstavlja vrednost samoga sistema nego pre sistema moći, — zbog toga je pretpostavka o jednoobraznosti u samoj osnovi sistema moći. Svest o globalnom društvu kao strukturalnom sistemu čiji su delovi međusobno povezani, čini preteranu motivaciju na planu moći negativnom sa gledišta samoga sistema, ali izlaz iz ove situacije ne mora da bude u centralizovanoj kontroli. Naprotiv, kulturni si-

stem je sistem koji poznaje sopstvene granice na planu sveopšte strukture i teži pre za lepim nego za dominantnim mestom pod suncem. Princip samoograničenja može se jako razviti, kao što je slučaj kod nekih verskih grupa, ali u nacionalnim sistemima i ekonomskim grupama strukturalno mišljenje znači dalekosežnu promenu u samim sistemima. Ovi su, naime, uslovljeni za pravolinijsko i ekspanzionističko mišljenje, a ideja o ograničavanju je za njih neshvatljiva.

Prelaz sa pravolinijskog na strukturalno mišljenje znači, međutim, prelaz ka kompleksnijem sistemu ciljeva, a to je upravo ono što kulturni sistem može da ostvari. Po samoj svojoj suštini, to je sistem sa višestrukim ciljevima koji proizlaze iz njegove istorije, situacije, strukture, tradicije i posledične svesti o njegovom mestu u svetu. U ovom smislu kulturni sistem može da znači prelaz koji je potreban stoga što njegovo shvatanje reda proističe iz njega samog. Ovakav se pojam ne može naći ni na jednom drugom mestu, a svakako ne u onim oblicima moći koji sami sebe demantuju, jer su u sukobu sa unutrašnjim poretkom globalnog društva kakvim se ono samo prikazuje pred našim očima. Ovo je stvarnost jednog strukturiranog egzistencijalnog društvenog sistema, ekološki određenog.

Samim tim što živimo, djelujemo i mislimo, mi to činimo negde u prostoru i vremenu, a iz ovih situacija proističu naši društveni sistemi, ne kao veštačke tvorevine čoveka već kao prirodne strukture. Budući da globalan sistem postaje sistem sve mnogobrojnih populacija na istoj planeti Zemlji, možemo da ga zamislamo samo kao kompaktan društveni sistem kojim se pažljivo upravlja i u kome će vodeća načela biti odraz drugih vrednosti, a ne političke i materijalne dominacije.

Realnost ove situacije je jasna, ali je neophodno da postanemo svesni čitave njene složenosti i razuđenosti, što predstavlja prvi korak ka jednom stabilnom i prihvatljivom svetskom sistemu. Takav sistem ne može da nastane kao veštačka tvorevina niti u kratkom roku; on može samo da izraste iz boljeg razumevanja čovekove prirode i njegovog delovanja u stvarnosti.

A ovo je večni cilj onoga što obično nazivamo *kulturom*: svest o sebi u odnosu prema drugima.

(Prevela s engleskog
EMILIJA PAVKOVIĆ)